

Muntslag in ‘Heid en Blijt’ (de heerlijkheid Terblijt) rond 1565

Harry WEINBERG*

Samenvatting – Het in Nederlands Limburg gelegen Terblijt was in de tweede helft van de zestiende eeuw korte tijd een muntplaats van betekenis, een activiteit waar de autoriteiten echter snel een eind aan maakten. De toeschrijving van deze munten in veel numismatische literatuur, zelfs in standaardwerken, is niet correct en wordt hier herzien. Bovendien wordt de muntslag in zijn historische context geplaatst.

Summary – The village of Terblijt near Maastricht in the south of the Netherlands was for a brief period in the sixteenth century the location of a mint of some importance. Its activities were, however, quickly suppressed by the authorities. Earlier attributions of these coins in the existing numismatic literature have mostly been incorrect and are revised in this article. The coinage is placed in its wider historical context.

Numismatische standaardwerken uit de Benelux vermelden veertiende- en zestiende-eeuwse munten van ‘Heid en Blijt’ (Lucas, 1982: 17.1; Van Gelder, 2002: 230) of ‘Heidt en Bleit’ (Delmonte, 1967: 176). ‘Heid en Blijt’ worden als één heerlijkheid beschouwd en alle muntslag wordt daaraan toegerekend. Hoewel in oudere numismatische literatuur soms al sprake was van twee afzonderlijke heerlijkheden (Perreau, 1851: 337), is de foutieve opvatting van Van der Chijs (1862: 181-182) overgenomen in de werken van Delmonte, Lucas en Van Gelder. Ook genealogisch en heraldisch zijn er in de bestaande numismatische literatuur diverse onjuistheden te vinden. In dit artikel wordt geprobeerd orde te scheppen in de verwarring die de literatuur veroorzaakt, en de relevante muntslag in de tweede helft van de zestiende eeuw correct toe te schrijven en in zijn historisch kader te plaatsen, inclusief het optreden van de autoriteiten ertegen.¹ Er wordt geen geactualiseerde catalogus geboden van de munten die aan ‘Heid en Blijt’ zijn toegeschreven.

* Harry Weinberg (1954) publiceert sinds 2007 artikelen over de historie van Limburg, met name over de eeuwen vóór 1800. In 2019 promoveerde hij in Maastricht op het onderwerp ‘vrije rijksheerlijkheden’; @: h.weinberg@planet.nl

¹ Zie voor de bredere context: Weinberg 2019 en 2020.

Heyden en Terblijt

De verwarring is tot op zekere hoogte begrijpelijk, want de zestiende-eeuwse munten die aan 'Heid en Blijt' worden toegeschreven blinken uit door onduidelijkheid in beeld en tekst. 'Heyd et B' is te vinden in het omschrift van een van deze munten. Op één punt is al direct duidelijkheid te verschaffen: de aan 'Heid en Blijt' toegeschreven munten uit de zestiende eeuw zijn geslagen in de heerlijkheid Terblijt (al sprak Van der Chijs dat nog expliciet tegen), in een korte periode rond 1565. Waren het dus munten van een territorium? Het was, zoals hierna zal worden betoogd, niet de bedoeling van de makers om daar duidelijkheid over te geven.

Terblijt ligt tussen Valkenburg en Maastricht. Tot 1982 heeft een gemeente Berg en Terblijt bestaan, nu is Terblijt onderdeel van de gemeente Valkenburg aan de Geul. De heerlijkheid Terblijt was niet meer dan 133 ha groot en van oost naar west nauwelijks twee kilometer lang. Er stond geen kasteel en geen kerk. Het gehucht Terblijt behoorde tot de parochie van het aangrenzende Berg.

De heren van Terblijt in de zestiende eeuw waren ook heren van de heerlijkheid Heyden, gelegen tussen Aken en Kerkrade. Een personele unie verbond deze heerlijkheden, meer niet. De hierna te behandelen zestiende-eeuwse munten geslagen in Terblijt kunnen eigenlijk niet aan Heyden worden toegeschreven.

Kaart: Marnix Haesen

In de heerlijkheid Heyden, ook als 'Heiden' geschreven en het *Ländchen* (landje) genoemd, stond het gelijknamige kasteel. De heerlijkheid daaromheen is pas in 1361 gecreëerd en was een leen van de hertog van Gulik. De parochiekerk, gewijd aan de heilige Martinus, was te vinden in het dorp Richterich. Van der Chijs (1862: 181-182) en Lucas (1982: 17.1) situeren de – fictieve – heerlijkheid 'Heid en Blijt' in het Land van 's-Hertogenrade, dat in de zestiende eeuw onderdeel was van de Spaanse Nederlanden, en noemen Bleijerheide, ten zuiden van Kerkrade, als onderdeel ervan ("*Terheijden en daarbij Blijd en Blijderheid*", zoals Van der Chijs schreef).² Bleijerheide behoorde inderdaad tot het Land van 's-Hertogenrade, maar was geen onderdeel van Heyden. Voor het vervolg is nog belangrijk dat de heerlijkheid Heyden in de zestiende eeuw een zogenaamde *Unterherrschaft* was van het hertogdom Gulik. De heer had intern grote vrijheid, maar moest de hertog van Gulik erkennen als leenheer én als landsheer en was aan diens hoogste rechtbanken onderworpen.

*Wapen van een vijftiende-eeuwse 'Herr von Schönrodt, Herr zu Heiden' zoals weergegeven in Conrad Grünenberg's Wappenbuch. Linkerhelft: het wapen Van Schönrode. Rechterhelft: het wapen van Godart van den Bongard.
(Bron: Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 9210)*

² Ook de Encyclopedie van munten en papiergeld (online, www.muntenenpapiergeld.nl) volgt deze lijn, maar noemt tevens Terblijt.

Er zijn twee munten bekend die in de veertiende eeuw zijn geslagen voor de toenmalige heer van Heyden, de in 1373 overleden Godart van den Bongard (Menadier, 1913: 504-505; Delmonte 1964: 46; Lucas 1982: 17.3). Omdat de heerlijkheid pas in 1361 voor Godart werd gecreëerd, hoeft er geen oud keizerlijk privilege vermoed te worden als basis voor deze muntslag, die ergens tussen 1361 en 1373 moet hebben plaatsgevonden. Godart was overigens geen voorouder van de zestiende-eeuwse Willem II van den Bongard, heer van Heyden en Terblijt, die hierna een hoofdrol speelt. Ook al droeg hij dezelfde naam, Godart behoorde tot een ander geslacht en voerde een ander wapen.

De heerlijkheid Terblijt had een onduidelijke status, maar in de zestiende eeuw nam de invloed van het (toen Spaanse) Land van Valkenburg toe, een ontwikkeling die er uiteindelijk in resulteerde dat Terblijt in de achttiende eeuw tot het Staatse deel van de Landen van Overmaas kon worden gerekend, zonder echter geannexeerd te zijn. Hoewel *de facto* ook in de zestiende eeuw al niet (volledig) onafhankelijk, kon men desgewenst volhouden (wat voor Heyden niet gold) staatsrechtelijk een zelfstandig onderdeel te zijn van het Heilige Roomse Rijk. Er is echter geen enkel bewijs voor een keizerlijk privilege dat muntslag in Terblijt zou legitimeren.

In de eerste helft van de zestiende eeuw waren Terblijt en Heyden in het bezit van het geslacht Van Schönrode. Frans van Schönrode overleed in 1546 als laatste heer uit dit geslacht. Erfgenaam van Terblijt en Heyden werd Maria Maschereel, wier moeder een Van Schönrode was. Maria was al erfdochter van de heerlijkheid Wijnandsrade, en was gehuwd met Willem I van den Bongard. Maar de weduwe van Frans van Schönrode, Theodora van Bronckhorst-Batenburg, had zolang zij leefde het recht van vruchtgebruik met betrekking tot Heyden en Terblijt. Zij hertrouwde in 1548 met Dietrich II van Millendonck, heer van Schönau. Willem I van den Bongard overleed in 1554, zonder Terblijt in bezit te hebben kunnen nemen, want Theodora overleed pas in 1563. De beide zoons van Willem verdeelden de erfenis van hun ouders in september 1564. Terblijt en Heyden kwamen aan de oudste zoon, Willem II. Deze Willem, in de numismatische literatuur soms ten onrechte Willem I genoemd, zou de hoofdrolspeler worden in de kortstondige muntslag in Terblijt.

Vervalsingen van koperen Luikse munten

Willem II van den Bongard zou later beweren dat hij slechts een traditie van muntslag in Terblijt voortzette, maar de eerste die aantoonbaar munten liet slaan in Terblijt was zijn directe voorganger, de al genoemde Dietrich II van Millendonck. Dietrich was heer van de aan Heyden grenzende heerlijkheid Schönau en hij was niet helemaal onbekend met muntslag. Zijn vader, Dietrich I, had in 1542 een zilveren munt laten slaan als heer van Schönau (Menadier, 1913: 502).

In Schönau waagde Dietrich II zich niet aan muntslag, maar namens zijn echtgenote kon Dietrich als heer van Terblijt optreden. Blijkbaar sloot hij een overeenkomst met een muntmeester. De schepenen van Terblijt verklaarden in 1568 dat Dietrich daar koperen munten had laten slaan (in 1565?): “*Noch ist Scholtis und Scheffen kundich, in zeiten des Edlen Erenhaften Dieterichs van Milendunck derselb Her Zur Blitt gewest ist, ein kupferne müntz Zur Blitt gehat hat*”. Hij zou ook voornemens zijn geweest om zilveren munten te laten slaan.³

De eerste muntslag in Terblijt was een reactie op gebeurtenissen in Luik. De prins-bisschop van Luik had zijn muntmeester op 7 september 1565 opdracht gegeven om kleine koperen munten te slaan van zes, vier en twee Luikse *sols* (De Chestret, 1890: 403). Een Luikse stuiver of *aidant* was gelijk aan 24 *sols*. Vier Luikse stuivers waren gelijk aan één Brabantse (Dengis, 2007: 4). Deze nieuwe munten werden (naast al bestaande muntjes) *brûlés* genoemd. Zij waren van puur koper. Zie voor een beschrijving van de vele varianten Dengis, 2007: 6-17. De opdracht van de prins-bisschop aan zijn muntmeester bevat ook een gedetailleerde kostencalculatie. Daaruit blijkt dat de waarde van het koper minder dan 50% was van de nominale waarde van de munten. De kostprijs, inclusief de 10% korting op de nominale waarde die kooplieden kregen voor de distributie, was circa 70% van de nominale waarde.

*Luik, Gerard van Groesbeek, brûlé van 6 sols, 1566, koper.
(particuliere collectie – schaal 200%)*

Valsemunters zagen blijkbaar meteen hun kans schoon en produceerden vervalsingen van de muntjes van zes en vier *sols*. Hun winstmarge verhoogden zij door het koper gedeeltelijk te vervangen door goedkoper zink (uit galmei), en dus

³ Wenen, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (hierna: HHStA), RHR, Judicialia, Alte Prager Akten, inv. 25-3, f. 11-11a.

munten van messing te produceren. De vervalsingen zijn, voor zover bekend, alleen door de meer gelige kleur van het messing van de echte te onderscheiden. Het prinsbisdom werd al snel overspoeld met vervalsingen van deze nieuwe *brûlés*, en Terblijt had een belangrijk aandeel in de productie ervan.

De productie in Terblijt moet in de herfst van 1565 zijn begonnen. De echtgenote van Dietrich II van Millendonck was in 1563 gestorven, maar Dietrich probeerde om heer van Heyden en Terblijt te blijven, als vruchtgebruiker. Dat lukte wat Terblijt betreft blijkbaar nog meer dan twee jaar. Zoals eerder vermeld, verdeelden Willem II en zijn broer de erfenis van hun ouders in september 1564. Er is geen document waaruit blijkt wanneer Terblijt feitelijk in bezit kon worden genomen. Mogelijk was dit pas eind van het jaar 1565, of begin 1566.

Muntslag onder Willem II van den Bongard

Willem van den Bongard trof, naar hij later zou verklaren, een '*Münzhaus*' aan toen hij de heerlijkheid Terblijt in bezit kreeg, dat ook al door zijn voorgangers zou zijn gebruikt. Of er een gebouw stond speciaal voor muntslag is de vraag. De bewering moest natuurlijk continuïteit suggereren. Terblijt kent nu een *Hoeve De Munt* (Muntstraat nr. 3). Dit zou de plaats kunnen zijn geweest waar de muntslag plaatsvond, maar hoe betrouwbaar deze traditie is, is niet te zeggen. Behalve koperen munten werden onder Willems bewind in Terblijt ook zilveren munten geslagen.

Willem van den Bongard zou de gebeurtenissen na zijn aantreden als heer van Terblijt later beschrijven in een rekest aan de keizer.⁴ Volgens zijn verhaal was hem niet kwalijk te nemen dat de muntslag in Terblijt onder zijn bewind werd voortgezet. Er zouden voorbeelden bestaan van '*uralte*' munten, geslagen in Terblijt, en zijn twee voorgangers zouden ook munten hebben laten slaan. Zijn directe voorganger zou over documenten beschikken waaruit onomstotelijk zou blijken dat de heer van Terblijt het muntrecht had, documenten die Willem helaas nog niet in handen had weten te krijgen. Nadat Willem zelf de heerlijkheid in bezit had genomen, zou de muntslag nog korte tijd, slechts drie of vier maanden, zijn voortgezet, en dat alleen om zijn recht te bekrachtigen, want hij had er zelf niets of bijna niets mee verdiend. De muntmeester, Matthias Frederichs, had helaas 'slecht zilver' gebruikt. Toen de Rijksdag in mei 1566 nieuwe voorschriften uitvaardigde, had Willem deze activiteit meteen stopgezet, ook al werd Terblijt in dat besluit niet genoemd. Een keurige adellijke heer dus, gespitst op het behoud van zijn rechten, maar zeker niet belust op geldelijk gewin. Misschien een tikkeltje lichtgelovig en te goed van vertrouwen. In een brief aan de hertog van Gulik schreef hij dat, mocht hij iets fout hebben gedaan, het zou zijn gekomen door '*einfallt*' (onnozelheid).

⁴ *Ibidem*, f. 8-10.

Willem was waarschijnlijk geboren in 1517, en was in 1543 in het huwelijk getreden. Hij was dus zeker geen jonge onervaren man meer toen hij in het bezit kwam van Terblijt. Willem was geen gemakkelijke heer en kwam herhaaldelijk in aanvaring met de schepenen en inwoners van Heyden, waarbij de hertog van Gulik als landsheer tussenbeide moest komen. Willem kon niet doen alsof het uitoefenen van muntrecht nog een heel gewone zaak was geweest tot het besluit van de Rijksdag in 1566. Hij moet zich ervan bewust zijn geweest hoe controverseel deze activiteit al langere tijd was. Verschillende overheden probeerden al enige jaren op te treden tegen degenen die munten met een te laag gehalte aan edelmetaal lieten slaan.

Er waren op meer plaatsen hagemunters en vervalsers actief die hun munten in Luiks gebied in omloop brachten, maar de muntslag in Terblijt moet van substantiële omvang zijn geweest, genoeg om een speciaal decreet van de prins-bisschop van Luik te rechtvaardigen. Dit decreet van 25 oktober 1566 beschrijft twee types zilveren munten geslagen in Terblijt die in Luiks gebied in omloop waren gebracht, en vervolgens worden ook de koperen munten genoemd. Het gebruik of in omloop brengen van al deze munten werd verboden (zie bijlage 1). In dezelfde maand oktober 1566 werd een klacht over de muntslag in Terblijt, waarschijnlijk ingediend door de prins-bisschop, besproken op een bijeenkomst van de Nederrijns-Westfaalse Kreits die de muntslag betrof, maar nog geen *Probationstag* was. In de volgende vergadering, in februari 1567, de eerste *Probationstag*, werd besloten om zowel aan de naburige rijksstanden als aan Margaretha van Parma, de Spaanse landvoogdes in Brussel, te verzoeken om actie te ondernemen tegen de muntslag in Terblijt.⁵ Luikse ambtenaren waren al alert. In Luiks gebied ten westen van de Maas werd een koopman aangehouden die met een grote hoeveelheid in Terblijt geslagen daalders op weg was naar Antwerpen. De munten, die bestemd zouden zijn geweest voor het Oostzeegebied, werden in beslag genomen.⁶ In april 1567 vaardigde de prins-bisschop van Luik opnieuw een decreet uit (bijlage 2), waarin hij het verbod op de valse *brûlés* herhaalde. Vaten vol van deze munten zouden nog in Luik arriveren. Door de vele in omloop zijnde vervalsingen zag de bisschop zich gedwongen om zijn eigen *brûlés* sterk af te waarderen. Hij reduceerde de waarde van het muntje van zes sol tot vier sol, dat van vier sol tot twee en een halve sol. Daarmee bracht hij de waarde dicht bij de waarde van het koper in de munten, en werd de marge die valsemunters konden realiseren klein of zelfs nihil. De vervalsingen hadden het gewonnen van de echte munten. In de loop van 1567 liet de Spaanse landvoogdes actie ondernemen. De muntmeester en zijn knecht werden in Terblijt gearresteerd en naar Brussel gebracht. De Kreits vroeg om uitlevering van de gevangenen en protesteerde, maar slechts *pro forma*, wegens (mogelijke) schending van de grenzen en jurisdictie van het Rijk.

⁵ Duisburg, Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Abteilung Rheinland (hierna: LNRW), Niederrheinisch-Westfälisches Kreisarchiv (hierna: NWKA), inv. x11.9, f. 60v en f. 80r.

⁶ Een datering ontbreekt. LNRW, NWKA, inv. x11.9, f. 86.

Er was dus in de eerste helft van 1567 nog volop activiteit in Terblijt, terwijl Van den Bongard later in zijn verzoekschrift aan de keizer zou beweren dat de muntslag onder zijn bewind slechts enkele maanden had geduurd en na de rijksdag van mei 1566 direct zou zijn gestaakt. Over de munten bestemd voor het Oostzeegebied legde Van den Bongard een verklaring af tegenover Gulikse beambten. Hij, of zijn muntmeester, was benaderd door Antwerpse kooplieden die een partij munten wilden laten slaan, om deze in Polen en het Oostzeegebied in omloop te brengen. Van den Bongard had persoonlijk goedgekeurd om "*etliche silberen pfenninghen zu Blijtt under meinen namen und waepen mit onderscheidtlichen umbschriften*" te slaan, zoals hij verklaarde.⁷ Hij vertelde dit alsof het hem vrijpleitte: het was niet de bedoeling om daarmee personen binnen het Rijk op te lichten. Maar wel onnozele 'buitenlanders'.

De gearresteerde muntmeester, Matthias Frederichs, stamde waarschijnlijk uit wat nu Belgisch Limburg is. Daar komt de naam, vooral in de schrijfwijze Frederix, in diverse plaatsen voor. Maar of hij misschien verwant is met de familie Frederix die zich in de zeventiende eeuw in Hasselt vestigde en daar onder de naam Frederici een aantal belangrijke zilversmeden voortbracht, is speculatief. De muntmeester en zijn knecht waren naar Brussel gebracht om daar voor de Raad van Brabant terecht te staan. In Brussel achtte men zich dus competent om in Terblijt in te grijpen en om de Raad, de hoogste rechtsinstantie voor de Spaanse Landen van Overmaas, over de delinquenten te laten oordelen. In november 1568 klaagde de knecht er bij de Kreits over dat hij en de muntmeester nog steeds gevangen zaten. Hij stelde dat zijn activiteiten in Terblijt alleen door rechters van het Rijk mochten worden behandeld. In Brussel negeerde men deze redenering, en voor de Kreits was deze klacht geen aanleiding om iets voor de gevangenen te ondernemen.⁸ Wat er daarna gebeurde met de muntmeester is niet zeker. Volgens een in 1570 bij het Rijkskamergerecht ingediende verhandeling werd hij "*in öl gesotten*", dat wil zeggen levend gekookt in olie, een straf die speciaal voor valsemunterij werd toegepast. Maar in de zestiende-eeuwse rekeningen van de Brusselse *amman* (vergelijkbaar met een drossaard) is geen executie door 'zieden' te vinden (Vanhemelrijck, 1965).

De zilveren munten

In de numismatische literatuur zijn drie types zilveren munten beschreven (Reichel, 1842: 535-536; Menadier, 1913: 505-507; Delmonte, 1967: 176; Lucas, 1982: 17.1-17.6). De zeldzaamste, een kwart daalder, wordt in een deel van de literatuur als *teston* betiteld, in de Luikse ordonnantie als "*vierdendeel daler*".

⁷ "*Warhafte Responsiones [...] auf etlicher mir aus fürstl. Gültischer Cantzleij schriftlich zubeantwurt zugestellte articulen*" (z.d.). LNRW, Paffendorf, Akten, inv. 5,20a, f. 8.

⁸ LNRW, NWKA, inv. 1x.1, f. 706.

Tekening kwart daalder. Bron: Van der Chijs (1862: Pl. xxxi)

*Foto van de kwart daalder. Bron: Menadier, 1913: Plaat xxi
(de rechter foto is bij Menadier ondersteboven weergegeven)*

Het enige bekende exemplaar bevindt zich in de numismatische collectie van de Hermitage in Sint-Petersburg.⁹ Het is de enige van de drie munten die geen imitatie is van een bestaande munt, en die duidelijke indicaties bevat voor de herkomst en de muntheer, zonder overigens alle onduidelijkheden weg te nemen.

Op de voorzijde wordt Willem van den Bongard als heer van *Heyd* vermeld, op de keerzijde is sprake van 'moneta nova' van de vrije baronie *Blyt*. Het wapenschild bevat in twee kwartieren de keper (het wapen Van den Bongard) en in de andere twee de geblokte schuinbalk van het wapen Van Schönrode, het geslacht waaruit de grootmoeder van moederszijde van Willem II voortkwam. Deze munt wordt in de literatuur toegeschreven aan Willem III, die zijn vader opvolgde in

⁹ De munt kwam via de verzameling van Jakob Reichel, na diens overlijden in 1856, in de collectie van de Hermitage. De verantwoordelijke curator van de Hermitage heeft (al vóór de huidige crisis) een verzoek om een recente afbeelding afgewezen.

1596, maar gezien de beschrijving ervan in de ordonnantie van het jaar 1566 kan dit niet juist zijn. Willem III was toen 21 jaar oud, ongehuwd, en zijn vader zou nog 30 jaar leven.

Lucas neemt de onjuiste interpretatie van Perreau en Van der Chijs over en beschrijft het wapen met de schuinbalk, dat van het geslacht Van Schönrode is, als het wapen Van Eynatten en wijst de munt toe aan Willem (III) van den Bongard, die gehuwd was met een Van Eynatten. Het zilveragehalte van deze munt is niet bekend, maar bij kleinere munten werd het meestal nog eens extra verlaagd ten opzichte van dat van daalders, om te compenseren voor de, per eenheid gewicht, hogere arbeidskosten. De Hornse kwart daalder bevatte slechts 57% van het vereiste zilveragehalte (Haanen, 2014: 94).

De tweede zilveren munt is een Martinusdaalder. Er is nog een aantal exemplaren van bekend, volgens Thieler (1956: 441) van vier verschillende stempels.

*Terblijt, Willem II van den Bongard, Martinusdaalder z.j. (1566),
zilver, 41 mm. Delmonte 747. (Bron: NNC, inv. NM.10503)*

De wapens op deze munt zijn rechts (heraldisch links, de zijde van de moeder) het wapen Van den Bongard (de keper), en links (heraldisch rechts, de zijde van de vader) het wapen Van Argenteau. De grootmoeder van Willem (II) van den Bongard van vaderszijde was een Van Argenteau, maar dat verklaart niet waarom het wapen hier prominent is weergegeven, en op de plaats waar het wapen van de man hoort. Een verklaring hiervoor is wel het bestaan van een munt die in deze periode (vanaf 1563) in Weert is geslagen voor Philips van Montmorency, graaf van Horn, de zogenaamde Martinusdaalder, die op de voorzijde ook twee wapens draagt, die van Van Montmorency en Horn. Het wapen Van Argenteau lijkt voor de oppervlakkige beschouwer op dat van Van Montmorency, en zal om die reden gekozen zijn voor de munt geslagen in Terblijt.

*Weert, Philips van Montmorency, Martinusdaalder z.j., zilver, 40 mm.
Delmonte 749. (Bron: Jean Elsen & ses Fils, Brussel)*

Sint-Martinus, die op munten geslagen door de graaf van Horn voorkomt, had niets met Terblijt te maken, maar was wel de patroonheilige van de kerk van Richterich, de parochiekerk voor Heyden. Mede gezien het omschrift (**SANCTVS MARTINVS PATRONVS IN HEYD ET B.**) zou het stuk daarom ook kunnen worden beschouwd als munt van Heyden. 'Blyt' komt op deze munt alleen afgekort tot **B** voor. De gelijkenis met de Hornse Martinusdaalder is zo groot, dat deze bewust zal zijn nagestreefd om de gebruiker op het verkeerde been te zetten en acceptatie van de munt te vergemakkelijken.

De Hornse daalder bleek bij een controle door de Kreits begin 1566, en vervolgens ook bij controle door een commissie, die de rijksdag in Augsburg in het leven had geroepen en die op 3 juli 1566 rapporteerde, niet aan de standaard te voldoen en minder dan 91% van het vereiste zilveragehalte te bevatten. Na de laatste afkeuring zou de Hornse daalder slechts zes maanden – tegen een lagere vastgestelde waarde – mogen blijven circuleren (Haanen, 2014: 90-94). Het lijkt aannemelijk dat de daalder uit Terblijt vóór deze afkeuring zal zijn geslagen, dus in de eerste helft van 1566. De Hornse munt is overigens nog langer dan de vastgestelde zes maanden in omloop gebleven. In 1572 werden munten die geslagen waren tussen 1559 en 1567, waaronder de Hornse, nogmaals verboden en confiscale verklaard. Ze moesten ter omwisseling worden aangeboden. Maar zelfs in 1595 werd nog een waardering voor de Hornse munten afgegeven (Haanen, 2014: 98-99).

Van de derde zilveren munt geslagen in Terblijt bevinden zich exemplaren in verschillende verzamelingen, o.a. twee exemplaren in de Koninklijke Bibliotheek van België in Brussel, en een in de NNC (inv. NM-10504). Exemplaren worden incidenteel op veilingen aangeboden. Volgens Thielier (1956: 443) zijn vier verschillende stempels bekend.

Terblijt, Willem II van den Bongard, daalder, z.j. (1566-67), zilver, 39 mm.

Navolging van de Batenburgse Sint-Victordaalder.

(Bron: Koninklijke Bibliotheek van België, Penningkabinet, inv. 26122/15)

De munt toont op de voorzijde een dubbelkoppige adelaar en op de keerzijde een ridder in wapenrusting met een banier. Het omschrift duidt hem aan als de heilige Martinus, maar iconografisch past dat niet. Het omschrift op de voorzijde luidt **MONETA NOVA ARGENTEA BA B**. Het is een imitatie van munten, geslagen door Willem V van Bronckhorst, heer van Batenburg. De afbeelding van een heilige in ridderuitrusting en met banier komt op diverse varianten van deze Batenburgse daalder voor, al is de heilige dan Sint-Victor van Xanten en niet Sint-Martinus.

Bij deze munt is uit de tekst nauwelijks iets af te leiden over de herkomst. Er zijn vier varianten bekend met respectievelijk **B B**, **BA B**, **B AB** en **I B B** in de tekst, wat als afkortingen voor 'Baronie Blyt' geïnterpreteerd zou kunnen worden, maar wat waarschijnlijk tot doel heeft gehad de lezer te misleiden en hem te laten geloven dat hij het Batenburgse voorbeeld in handen heeft. Alleen het wapenschildje met vier minuscule wapens verraadt, voor wie heraldisch onderlegd is en een loep gebruikt, de betrokkenheid van Van den Bongard.

Het wapenschildje uitvergroot

Men kan er, met enige moeite, de wapens (met de klok mee) Van den Bongard, Maschereel, Van Schönrode en Van Argenteau in identificeren.

Voor zover deze daalders in de omgeving in omloop zijn gebracht, zullen zij, na het verbod door de autoriteiten, op den duur grotendeels zijn ingenomen en omgesmolten. Zij zijn nu uiterst zeldzaam. Over de oorspronkelijke aantallen zegt dit weinig. Het gebruik (volgens Thieler) van vier verschillende stempels voor elk van de beide bovengenoemde types daalder zou kunnen betekenen dat er tien-duizenden exemplaren van zijn geslagen.¹⁰

Behalve deze drie zilveren munten waarvan nog exemplaren bekend zijn, zouden, volgens de aanklager van de hertog van Gulik in het hierna te behandelen proces tegen Van den Bongard, nog diverse andere soorten munten in Terblijt zijn geslagen:

*“[...] neben andern mehr guldenen Portugalerische, auch eins theils inwendig kupfferen und übergulden Münzen, silbere pfenninge, [...] auch sonst andere silbere sorten, so für ortter thalers ausgebreitet und am gehalt und gewicht vil zu geringe. Wie gleichfals ein gutte anzal kupffere kleine Müntz sorten und Meitten [...]”*¹¹

De *Portugaleser* is een zware gouden munt die in deze periode ook werd geïmitteerd in diverse Hanzesteden. In Terblijt zouden volgens de aanklacht dus zelfs vergulde koperen exemplaren zijn geslagen. Met de *Orter Thaler* wordt de kwart daalder bedoeld. ‘Meitten’ verwijst hier naar de koperen munten. In de Frans-talige versie van de Luikse ordonnantie is sprake van ‘*mites ou bruslez de quatre et six soulz*’.

Het proces tegen Van den Bongard

Als Van den Bongard had gehoopt dat onduidelijkheden over de status van Terblijt de autoriteiten zouden verlammen, dan kwam hij bedrogen uit. De Spaanse landvoogdes greep in tegen de muntmeester in Terblijt, en de hertog van Gulik stelde vervolging in tegen Van den Bongard persoonlijk. Tegen andere muntheren zijn door het Rijk diverse processen gevoerd bij het Rijkskamergerecht, meestal zonder direct resultaat. Tegen Van den Bongard is dit middel niet gebruikt. Men weigerde eenvoudigweg hem als rijksonmiddellijk te zien. Hij was onderdaan van de hertog, en dat de activiteit buiten het territorium van de hertog hadden plaatsgevonden, werd niet van belang geacht.

¹⁰ Thieler preciseert evenwel niet het type stempels (voor- en/of keerzijde). Aangezien er van de daalder uit 1566-67 vier varianten bekend zijn van het omschrift op de voorzijde (B B, BA B, B AB en I B B), mogen we veronderstellen dat het voor dat stuk gaat om vier voorzijdestempels.

¹¹ LNRW, RKG, inv. 584, Acta priora van het proces voor het Hauptgericht Jülich, f. 27v.

De eerdergenoemde vergadering van de Kreits in oktober 1566 had ook een verzoek aan de hertog van Gulik gericht om Van den Bongard, als onderdaan en vazal van de hertog, juridisch aan te pakken. Actie bleef echter nog achterwege. Ook nadat op de *Probationstag* in februari 1567 opnieuw klachten tegen Van den Bongard werden geuit, duurde het nog even voor de hertog in actie kwam. Op 17 juni 1567 gaf hij aan zijn officier van justitie (*General Anwalt*) opdracht om Van den Bongard te vervolgen. Het proces tegen Van den Bongard begon nog diezelfde maand voor het *Hauptgericht Jülich*.¹² De juridische formaliteiten waren tijdrovend, en alleen al het uitbrengen van de dagvaarding vergde bijna een jaar. Pas in juli 1568 kon de aanklager een uitgebreide *Clag Libel* indienen. Volgens deze aanklacht zouden in Terblijt op bedrieglijke wijze allerlei munten zijn geslagen, in strijd met “*des Reichs Ordnungen und Edicten*”. De munten waren deels in omloop gebracht in omliggende gebieden, maar voor een belangrijk deel uitgevoerd, “*auch bis in die königreiche Hispanien, Portugal, Polen, Littauw, Preusen, Dantzich, etc.*” Van den Bongard zou contractueel hebben vastgelegd dat zijn afnemers deze munten niet in omloop zouden brengen binnen het Rijk of in de Bourgondische Nederlanden, volgens de aanklager een bewijs voor het bedrieglijke karakter van deze transacties. Het was een strafrechtelijk proces, en Van den Bongard zou zich er daarom niet toe kunnen beperken zich door een advocaat te laten vertegenwoordigen, maar zou persoonlijk moeten verschijnen om op de aanklachten te reageren. Van den Bongard verscheen in het najaar van 1568 inderdaad voor de rechters, maar onder protest. Hij wenste de competentie van de rechtbank op geen enkele wijze te erkennen.

Van den Bongard had intussen geprobeerd om een audiëntie bij de hertog te krijgen.¹³ In zijn verzoekschriften beschreef hij zich als iemand die altijd trouw en onderdanig was geweest aan de hertog en nu een zwakke oude man was, door derden misleid. Geen cent (“*heller noch pfenningk*”) had hij aan de muntslag verdiend. Als de hertog hem genade zou verlenen, zou deze daarmee “*ein Fürstliches werck*” doen, vooral voor de kinderen van Van den Bongard. Maar verder dan een verhoor door enkele raden van de hertog, en de beantwoording van schriftelijk gestelde vragen, kwam het niet. Van den Bongard stelde in zijn antwoorden dat hij zich in zijn onervarenheid vooral door de muntmeester had laten leiden.

In het nauw gedreven, ondernam Van den Bongard iets wat toen nog nauwelijks gebeurde vanuit deze streken: hij wendde zich rechtstreeks tot de keizer. Hij reisde in de zomer van 1568, nadat de *Clag Libel* tegen hem was uitgebracht, zelfs naar Wenen om zijn zaak te bepleiten, een duidelijk teken dat hij dit als enige uitweg zag. In zijn verzoekschrift vroeg hij om *Absolution*, dus vergeving van al zijn

¹² *Ibidem*, fol. 16-44.

¹³ LNRW, Paffendorf, Akten, inv. 5,20a. Alle stukken zijn concepten en geen van de stukken draagt een datum.

'monetaire' zonden, mocht hij iets fout hebben gedaan, wat hij eigenlijk ontkende. Het verzoekschrift had enig resultaat: de keizer deed op 19 augustus 1568 brieven uitgaan aan de Nederrijns-Westfaalse Kreits en aan de keizerlijke fiscaal (aanklager) bij het Rijkskamergerecht.¹⁴ De keizer vroeg de Kreits om informatie, en verzocht de Kreits en de fiscaal om geen stappen te zetten tegen Van den Bongard tot deze informatie door de keizer was ontvangen en beoordeeld. Daarmee was Van den Bongard niet tevreden, want hij drong er bij de keizer met een nieuw verzoekschrift d.d. 21 augustus 1568 nogmaals op aan hem de gevraagde *Absolution* te verlenen. Er zou nog geen rechtszaak tegen hem zijn begonnen (een aperte leugen), en alleen de keizer zou eigenlijk in deze kwestie over Van den Bongard mogen oordelen. Zonder deze vergeving zou hij het risico lopen alsnog voor incompetente rechtbanken te worden gedaagd. Maar daar trapte de keizer niet in, en Van den Bongard keerde met dit magere resultaat huiswaarts. Begin 1569 richtte Van den Bongard opnieuw een verzoekschrift aan de keizer. Hij beweerde dat de aanklager van de hertog van Gulik tijdens Van den Bongards afwezigheid in Wenen een proces tegen hem zou hebben aangespannen. Het keizerlijke bevel aan de Kreits en aan de fiscaal was daardoor niet effectief geweest. Hij herhaalde zijn verhaal en verwees naar de eerdere brieven die de keizer had doen uitgaan. Dit keer schreef de keizer een brief aan de hertog van Gulik d.d. 8 maart 1569 en vroeg om informatie over het tegen Van den Bongard begonnen proces. Opnieuw een mager resultaat.

Voor het *Hauptgericht Jülich* diende Van den Bongard in het voorjaar van 1569 een *Protestationsschrift* in. Hij presenteerde kopieën van de brieven die hij in augustus 1568 van de keizer had weten te krijgen, gericht aan de Kreits en de fiscaal. Volgens Van den Bongard had de keizer de zaak naar de Rijkshofraad toetrokken (evocatie, het overnemen van de behandeling door een hogere rechtbank) en mocht een lagere rechtbank niet meer oordelen. De rechters concludeerden echter dat de keizer alleen om informatie had gevraagd. Die was volgens hen ook verstrekt, en daarom kon het proces worden voortgezet. Van den Bongard ging op 1 juli 1569 tegen dit tussenvonnis in appel bij het Rijkskamergerecht. Hij stelde daar dat Terblijt rijksonmiddellijk was ("*dem heiligen Röm. Reich ohne mittel unterworfen*") en dat hij als heer van Terblijt alleen de keizer (en Rijkshofraad of Rijkskamergerecht) als hogere rechter hoefde te erkennen. Het proces voor het *Hauptgericht* zou daarom nietig zijn. De advocaat van de hertog bij het Rijkskamergerecht bestreed dat Terblijt rijksonmiddellijk zou zijn. Bovendien was Van den Bongard, die niet eens een huis in Terblijt had, zonder twijfel woonachtig in Guliks territorium en een Guliks onderdaan. Van den Bongard had geen enkel bewijs overgelegd voor het bezit van het muntrecht. Zijn verzoek om *Absolution* dat hij in augustus 1568 aan de keizer had gericht, was niet spontaan geweest en uit eigen beweging, want toen liep het proces tegen hem voor het *Hauptgericht* al een jaar.

¹⁴ HHStA, RHR, Judicialia, Alte Prager Akten, inv. 25-3 en 129-58.

Het duurde jaren, maar op 23 december 1575 verwierp het Rijkskamergerecht het appel. Daarmee was de weg vrij om het proces voor het *Hauptgericht* voort te zetten, maar gegevens over het vervolg ontbreken. Of de rechters tot een veroordeling kwamen, is dus niet bekend. Dat Van den Bongard op genade van de hertog van Gulik mocht rekenen, is niet aannemelijk. Daarop wijst ook de afloop van een ander proces. In een geschil tussen de heer van Heyden en zijn onderdanen kwamen commissarissen van de hertog tussenbeide. Van den Bongard werd veroordeeld tot een boete van 1.000 goudgulden, waarna er zonder pardon beslag werd gelegd op zijn bezittingen in Guliks gebied. Vanaf 1584 voerde Van den Bongard hiertegen een proces bij het Rijkskamergerecht.¹⁵ Dit was nog niet afgesloten toen Willem van den Bongard in 1596 overleed. Voor zijn zoon en opvolger Willem III had dit alles geen nadelige consequenties. Hij was zeer succesvol in dienst van de hertog van Gulik en een vooraanstaand man.

Resumerend

De in de literatuur aan 'Heid en Blijt' toegeschreven munten moeten wat de veertiende eeuw betreft toegewezen worden aan de heerlijkheid Heyden, wat de zestiende eeuw betreft aan Terblijt. Hoewel eigenlijk nooit genoemd in de bestaande literatuur over zestiende-eeuwse hagemunters, blijkt Terblijt gedurende enkele jaren een muntplaats van belang te zijn geweest. Muntslag vond er niet plaats om het prestige van de heer te vergroten, maar uit winstbejag, als een commerciële activiteit. Voor het nabije prinsbisdom Luik vormden deze activiteiten een serieus probleem.

In vergelijking met andere muntplaatsen is het opvallend hoe in dit geval kordaat werd opgetreden door autoriteiten, terwijl andere muntheren soms decennialang een kat-en-muis-spel konden blijven spelen met de autoriteiten van het Rijk en de Nederlanden. De Spaanse landvoogdes en de hertog van Gulik traden in dit geval effectief op.

¹⁵ LNRW, RKG, inv. 588.

Bijlagen

Bijlage 1: Luikse ordonnantie van 25 oktober 1566 (Nederlandstalige versie)¹⁶

Verbot niet te mogen ontfanghen daelders te Blijt geslagen

Gerardt van Groisbeeck etc.

Allen den gheenen [...]

Alzoe men bevindt dat in dese onse Landen zich stroijen ende besaijen zeker silvere stucken gelts in forme van dalders geslagen tot Blijt, hebbende op d'een zijde het beelt van St. Marten met inscriptie *Sanctus Martinus bischopus*, ende op d'ander zijde twee wapenen met twee tinaberen¹⁷ ende inscriptie *Pars quarto Ros. nob.aur.cusa in Blijt*. Mitsgaders oock noch andere cleijndere stucken te Blijet voers. geslagen in forme van vierdendeel dalers, hebbende op d'een zijde de wapenen vanden voers. heer met inscriptie *Mon.no.lib.ba.i.Blijt*, ende op d'ander zijde de figure vanden voers. heer, met inscriptie *Guilh.a.Bung.Do.Heijd*. Vanden welcken stucken onse simple onderdanen die grootste ontfangen voer daelders ende die cleijne voer vierdendeel dalers, daer zij op verre nae niet zoe goet, noch zoe veel wert en zijn.

Waerom wij willen hier op versien ter indempniteit van onsen onderdanen, hebben verboden ende verbieden bij desen dat niemand van wat staet, qualiteit oft conditie hij zij, zich vervordert te gaen halen te Blijt voers. oft elders, noch oock te presenteren, geven, bestaijen, wisselen, nemen oft ontfanghen eenige vanden voers. stucken geslagen oft noch te munten te Blijt voers. op peijne [...]

Ende daerenboven, om datmen zekerlijck weet dat te Blijet voers. geslagen werden onder onse wapenen ende tiltre mijten¹⁸ van vier ende zess schillinghen op navolginge van dien in onse mundten geslaghen, veel minder nae hun werde ende valeur dan de gheene die men slaet in onse mundten voers., hebben wij verboden ende verbieden bij desen [...]

Ontbieden daerom ende bevelen allen onsen officieren, justicieren ende hunnen stadhouderen dat zij dese onse ordinantien doen kundighen ende publiceren [...]

Gegeven in onser stadt Luijck den 25 Octobris 1566

(Luik, Archives de l'État à Liège, Conseil Privé, inv. 101, f. 338v.)

¹⁶ De Franstalige versie is gepubliceerd in: *RBN* (1857): 358-359.

¹⁷ *timbres*, helmtekens.

¹⁸ In de Franstalige versie is toegevoegd 'ou bruslez'.

Bijlage 2: Luikse ordonnantie van 30 april 1567

Ordonnance contre ceux qui introduisent dans la Cité de fausses pièces dites brûlés.

Gerardt de Groisbeick [...]

Scavoir faisons comme pour plus commodieusement exercer traficque et marchandises [...] aux povres gens, Nous avons fait forger brusles de siex solz liegois de poix de deux esterlins et ung quart ou d'ung escu soleil, et des autres de quatre solz, plusieurs faulx monnaieurs se sont advanchis d'imiter et contrefaire nos dites brusles et des autres, les apporter par tonneaux en notre cité et les allouter audit pris de siex solz et quattres solz comme ceulx de notre coing, nonobstant qu'ilz soient notoirement de plus moindre pris, et combien que les avons par edit publicque deffendu en temps oportun, touttefois les dites monnaieurs, marchans et autres, pour leur maudite avarice, n'ont cessé les apporter et allouter [...]

Avons [...] deffendu et prohibie [...] tous lesdites bruslez de siex et quattres solz, semblables aux nostres que ne procedent de notre coins, ordonnant [...] noz officiers qu'ilz facent deligemment enqueste contre ceulx qui les ont apporté [...] pour les chastier comme faulx monnaieurs ...

Nous avons tenus et evalues [...] lesdites brusles que procedent de notre coing, assavoir ceulx de siex solz a quattres solz, et les brusles de quattres solz a deux solz liegois, ordonnant dorsenavant ne soient prins ou receuz a plus hault pris [...]

30 avril 1567

(Luik, Archives de l'État à Liège, Conseil Privé, inv. 101, f. 403v.)

Literatuurlijst

- Chestret de Haneffe, J. de (1890), *Numismatique de la Principauté de Liège et de ses dépendances (Bouillon, Looz) depuis leurs annexions* (Brussel: F. Hayez)
- Chijs, P.O. van der (1862) *De munten der leenen van de voormalige hertogdommen Brandenburg en Limburg* (Haarlem: Erven F. Bohn)
- Delmonte, A. (1964) *De gouden Benelux* (Amsterdam: Jacques Schulman)
- Delmonte, A. (1967) *De zilveren Benelux* (Amsterdam: Jacques Schulman)
- Dengis, J.-L. (2006) *Les monnaies de la Principauté de Liège III* (Wetteren: Moneta)
- Gelder, H.E. van (2002) *De Nederlandse munten – Het complete overzicht tot en met de komst van de euro* (Utrecht: Prisma)
- Grote, H. (red.) (1834) Monnaies de la Seigneurie de Heydt *Blätter für Münzkunde: Hannoversche numismatische Zeitschrift* 374-375 en 386, Tafel xxvi
- Haanen, E. (2014) Bijdragen aan de muntgeschiedenis van de heerlijkheid en het graafschap Horn (± 1270-1567) *JMP* 101, 58-123
- Lucas, P. (1982) *Monnaies seigneuriales mosanes* (Walcourt: Chanlis)
- Menadier, J. (1913) Die Münzen der Jülicher Dynastengeschlechter *Zeitschrift für Numismatik* 30, 423-529, inz. 505-507, en Tafel xxi
- Perreau, M.A. (1851) Les sires de Bongart et leurs monnaies *Revue de la numismatique belge* 2-1, 337-348
- Reichel, J. (1842) *Die Reichelsche Münzsammlung in St. Petersburg* (Sint-Petersburg) iv-2
- Thieler, H. (1956) Ein seltener Taler des Herrn Wilhelm von Bongardt auf Heid und Bleid *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 68, 440-443
- Vanhemelrijck, F. (1965) De beul van Brussel en zijn werk (xive - xixe eeuw) *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 19, 181-216
- Weinberg, H.G. (2019) 'Vrije Rijksheerlijkheden' in Limburg (1500-1800): *Deconstructie van een mythe* (Maastricht: Boekenplan)
- Weinberg, H.G. (2020) Muntslag in de heerlijkheid Terblijt *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 156, 65-87